

УДК 338.48 – (477.87):615.8

Сочка К.А.

*старший викладач кафедри фінансів і банківської справи
Ужгородського національного університету*

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ СФЕРИ В УМОВАХ ПОДОЛАННЯ НАСЛІДКІВ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ

У статті досліджено передумови розвитку малого підприємництва та підвищення його значення у забезпеченні туристично-рекреаційних послуг регіону. Обґрунтовано необхідність врахування сезонного фактору при організації діяльності закладів сфери та проаналізовано довгострокову динаміку потоків відвідувачів туристично-рекреаційних закладів Закарпатської області (у тому числі малого підприємництва у розрізі природно-економічних зон). Визначено окремі пріоритетні напрями подальшого розвитку закладів сфери з урахуванням отриманих результатів дослідження.

Ключові слова: мале підприємництво, туристично-рекреаційна сфера, потоки відвідувачів, зведений індекс сезонності, природно-економічні зони.

Сочка Е.А. ОСНОВНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ МАЛОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА ТУРИСТИЧЕСКО-РЕКРЕАЦИОННОЙ СФЕРЫ В УСЛОВИЯХ ПРЕОДОЛЕНИЯ ПОСЛЕДСТВИЙ ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО КРИЗИСА

В статье исследованы предпосылки развития малого предпринимательства и повышения его значения в обеспечении туристическо-рекреационных услуг региона. Обоснована необходимость учета фактора сезонности при организации деятельности заведений сферы и проанализирована долгосрочная динамика потоков посетителей туристическо-рекреационных заведений Закарпатской области (в том числе малого предпринимательства в разрезе природно-экономических зон). Определены отдельные приоритетные направления дальнейшего развития заведений сферы с учетом полученных результатов.

Ключевые слова: малое предпринимательство, туристическо-рекреационная сфера, потоки посетителей, обобщенный индекс сезонности, природно-экономические зоны.

Sochka K.A. MAJOR TRENDS IN SMALL BUSINESS DEVELOPMENT OF TOURISM AND RECREATION INDUSTRY IN CONDITIONS OF OVERCOMING CONSEQUENTS OF THE FINANCIAL CRISIS

The preconditions of small entrepreneurship development and increasing of its value in providing regional tourist and recreational services are investigated in given scientific paper. The necessity of taking into account the seasonal factor during organization of recreation businesses activities is grounded out as well as the long-term dynamics of visitors' flows of tourism and recreation businesses in Zakarpattia region (including small businesses in a breakdown of natural and economic zones) is analyzed. Certain priority directions for further development of tourism and recreation businesses with taking into account received results are elaborated.

Keywords: small entrepreneurship, tourism and recreation sphere, visitor flows, generalized seasonal index, natural and economic zone.

Постановка проблеми. Динамічний розвиток сфери послуг у світовому масштабі останні десятиріччя супроводжується значним зростанням обсягів туристичних потоків, зумовлених зростанням кількості населення та продовженням середньої тривалості життя, тенденціями щодо покращення матеріального та соціального стану населення, підвищенням рівня освіти, змінами у світогляді, покращенням інформаційної та комунікаційної інфраструктури та іншими чинниками, спрямованими на свідоме використання вільного часу.

Мале підприємництво є важливим фактором успішного формування ринкових відносин та конкурентного середовища і забезпечення стабілізації економіки в умовах політичної та фінансово-економічної нестабільності. Сьогодні вимагає забезпечення доступних умов для якісного та ефективного відновлення фізичного, психологічного та душевного стану населення, що і здійснюється закладами туристично-рекреаційної сфери. Досліджувана сфера формує конкурентне середовище, сприятливе для розвитку підприємницьких ініціатив малого бізнесу, однак важливою проблемою є сезонність пропозиції та попиту послуг різних природно-економічних зон. Така ситуація зумовлює періодичне вивільнення людських ресурсів, зменшення завантаженості матеріально-технічної бази, нерівномірний в часі розподіл видатків та формування фінансових результатів закладів туристично-рекреаційної сфери і вимагає дослідження тенденцій розвитку закладів в умовах нестабільності фінансово-економічної та політичної ситуації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженнями економічної суті та значення підприємництва займалися багато українських вчених, зокрема у наукових працях О.І. Амоші, З.С. Варналія, Л.І. Воротиної, О.В. Довгалюва, М.І. Долішнього, Л.І. Донця, С.М. Злупка, М.А. Козоріз, В.П. Мікловди, А.А. Чухна досліджено різні методологічні та організаційні аспекти функціонування малого підприємництва. Проблематика організації туристичної діяльності та функціонування ринку туристично-рекреаційних послуг національного та регіонального рівня, у т.ч. малих підприємницьких структур різних форм, ґрунтовно проаналізовано у працях Л.П. Дядечка, Л.І. Гонтаревської, В.Ф. Кифяка, О.О. Любіцевої, Ю.П. Мазур, Т.Г. Сокол, Т.І. Ткаченка, І.М. Писаревського, К.А. Панасюк. Варто зазначити, що, незважаючи на дослідження проблематики малого підприємництва, окремі аспекти методологічного та прикладного характеру не отримали належної розробки, зокрема, особливості діяльності закладів розміщення туристично-рекреаційної сфери в умовах сезонних коливань розглядаються переважно з точки зору статистичного аналізу. Для регіонів з різко вираженою вертикальною просторовою зональністю (зокрема, близько 80 відсотків території Закарпатської області займають гори) актуальним є врахування таких особливостей при здійсненні процесів соціально-економічного планування.

Формулювання цілей статті. Основною метою статті є визначення передумов поступового підвищення ролі малого підприємництва у показниках діяльності туристично-рекреаційної сфери у контекст

сті дослідження довгострокових тенденцій розвитку малого підприємництва у розрізі природно-економічних зон (на прикладі Закарпатської області) та впливу фактора сезонності на їх діяльність.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах подолання наслідків глобальної фінансово-економічної кризи, необхідності глибокої економічної реструктуризації та нестабільності політичної ситуації суттєва увага повинна приділятися нормалізації умов функціонування малого та середнього підприємства, яке є основою для формування середнього класу і рушієм стабілізації соціально-економічної ситуації.

В Україні використовуються кількісні критерії виділення малого підприємства, а саме обсяг річного валового доходу та середньооблікова кількість працівників, які визначені законом України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємства в Україні» [1]. Зокрема, суб'єктами малого підприємства визначено такі, для яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 10 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України, у тому числі для суб'єктів мікропідприємства середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не повинні перевищувати 10 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 2 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом НБУ).

Дослідження тенденцій окремих показників розвитку колективних засобів розміщення в Україні [2, с. 9, 10; 3, с. 12, 13; 4, с. 12, 13] за період 2011–2013 рр. демонструє зменшення кількості колективних засобів розміщення-юридичних осіб на 3,8%, при одночасному збільшенні кількості засобів розміщення фізичних осіб – підприємців на 29,6%, при цьому кількість розміщених юридичних особами відвідувачів зростає на 3,2%, а розміщених фізичними особами – на 76,2%, що свідчить про поступову активізацію в національному масштабі переважно саме малих підприємницьких ініціатив туристично-рекреаційної сфери. Деяко відмінною є ситуація в Закарпатській області, оскільки за аналізований період кількість колективних закладів розміщення – юридичних осіб зростає на 15%, фізичних осіб – на 41,2% [2, с. 48, 49; 3, с. 52, 53; 4, с. 52, 53], також варто відзначити факт зменшення кількості розміщених юридичними особами відвідувачів на 1,8% при одночасному зростанні розміщених фізич-

ними особами на 95,7%, що демонструє вищу активність малих підприємницьких ініціатив у регіоні порівняно з національними показниками через низку факторів, що досліджено нижче.

Аналіз вищезазначених кількісних показників діяльності закладів розміщення у розрізі юридичних та фізичних осіб за період 2011–2013 рр. дає підстави зробити висновок про домінування в Закарпатській області суб'єктів підприємницької діяльності – фізичних осіб (у межах 67,71–59,62% загальної кількості закладів розміщення) порівняно з середніми даними по Україні (45,54–38,3% усіх закладів розміщення), що відповідно визначає більш вагомі показники діяльності сектору підприємств туристично-рекреаційної сфери регіону. Як логічний наслідок, у регіоні зафіксовано стабільне підвищення питомої ваги відвідувачів, розміщених фізичними особами-підприємцями (від 23% у 2011 році до 37,4% у 2013 році), тоді як в середньому по Україні спостерігалось більш помірковане зростання – від 11,8% (2011 рік) до 18,6% (2013 р.). Однак варто мати на увазі, що представлені статистичні дані не повністю відображають результати діяльності сегмента малого підприємства туристично-рекреаційної сфери, оскільки окремо не виділяються показники діяльності малих підприємств (серед юридичних осіб).

Опрацювання наукових та статистичних джерел дозволяє виділити такі основні передумови розвитку малого підприємства у туристично-рекреаційній сфері Закарпаття, як наявність достатньої ресурсної бази (природної, культурно-історичної, інфраструктурної, матеріально-технічної, трудової), низькі бар'єри входу на ринок, обмеження альтернативних видів діяльності в силу специфіки ландшафту, тривалі традиції різних форм самозайнятості у регіоні, а також широкі можливості розвитку, розширення та доповнення традиційних видів економічної діяльності (фермерство, сільське господарство, виноробство, вівчарство, бджільництво, лозоплетіння) рекреаційно-туристичним компонентом.

Варто наголосити на такому специфічному для Закарпатської області додатковому факторі розвитку туристично-рекреаційної діяльності, як так званий ефект демонстрації. Близькість до кордонів із країнами ЄС дає можливість підприємцям та населенню знайомитися з організацією туристично-рекреаційної діяльності в аналогічних ресурсних умовах інших держав та запроваджувати кращі практики у вітчизняних умовах.

У Закарпатській області поступово формується розгалужена мережа закладів туристично-рекреаційної галузі, покликана задовольнити різноманітні потреби відпочиваючих – санаторно-курортні заклади, готельні комплекси, туристичні бази, бази відпочинку, швидкими темпами розвивається так званий «сільський туризм». В області на кінець 2013 року здійснювали діяльність 392 заклади розміщення туристично-рекреаційного характеру (в т.ч. 24 заклади оздоровчого, 123 – рекреаційного, 245 – туристичного характеру), які забезпечують можливості коротко- або довгострокового проживання. За останні роки суттєво розширився асортимент послуг, що надаються приватними власниками засобів розміщення, особливо у сільській місцевості, спостерігається активне будівництво приватних готелів, мотелів, готельно-ресторанних комплексів, баз відпочинку.

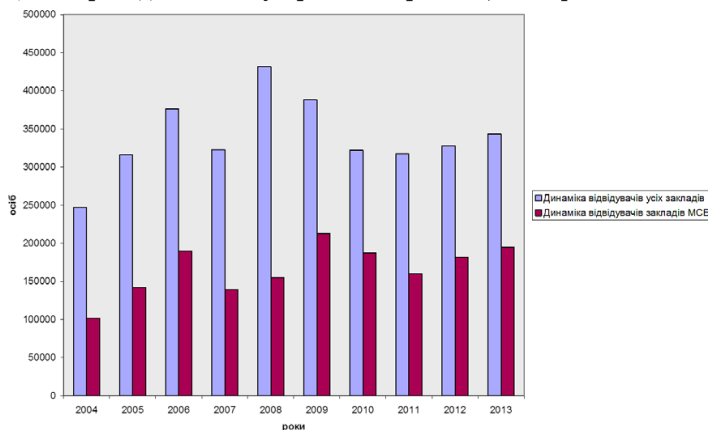

Рис. 1. Динаміка кількості відвідувачів туристично-рекреаційних закладів Закарпатської області, 2004–2013 рр. [6]

Для цілей дослідження користуємося термінологією визначеною Методикою розрахунку обсягів туристичної діяльності [5, ст. 2.2.], яка дає визначення відвідувача як будь-якої особи, що здійснює поїздку в місце (країну), яке перебуває за межами її звичайного середовища, на термін, що не перевищує один рік поспіль, з метою, яка не спричиняє діяльність, що оплачується з джерел, які перебувають у місці відвіданя. Відвідувачі поділяються на дві категорії – туристи (відвідувач, перебування якого складає як мінімум одну ночівлю у відвідуваному місці; використовується з метою характеристики туризму з точки зору місця чи країни (місця відвіданя), які приймають відвідувача), та одноденні відвідувачі (відвідувач, перебування якого у місці відвіданя менше ніж 24 години і при цьому не включає жодної ночівлі у відвідуваному місці).

Динаміка відвідувачів туристично-рекреаційних закладів області, у т.ч. малого підприємництва, за період 2004–2013 рр. наведено на рисунку 1, аналіз даних якого свідчить про збільшення загальної кількості відвідувачів туристично-рекреаційного комплексу Закарпатської області на 39,15% (до 343,4 тис. осіб у 2013 році), однак показники досліджуваного періоду характеризуються окремими коливаннями, обумовленими як погодно-кліматичними, так і соціально-економічними факторами.

Період 2004–2006 рр. забезпечив поступовий розвиток галузі та зростання обсягу відвідувачів на 86,5% (87,9 тис. осіб) за рахунок збільшення кількості закладів сфери різного типу та розширення асортименту їх послуг. Активізації потоків відвідувачів також сприяла достатньо стабільна для того періоду соціально-економічної ситуації у державі. Зменшення кількості відвідувачів закладів на 14,3% у 2007 році порівняно з попереднім роком мало місце через несприятливі погодні умови, що додатково підтверджує високу чутливість туристично-рекреаційної сфери до коливань кліматичних та погодних умов. Висхідний тренд 2004–2006 років продовжився у 2008 році, у т.ч. за рахунок нормалізації сприятливих погодних умов.

Щорічне поступове зменшення кількості відвідувачів закладів у період 2009–2011 рр. було зумовлено негативними наслідками фінансово-економічної кризи, яка зменшила платоспроможний попит потенційних рекреантів. У 2012–2013 рр. відновилася позитивна динаміка зростання кількості відвідувачів – відповідно на 3,4 та 4,7 відсотка до попереднього року, що свідчить про поступове подолання негативних соціально-економічних наслідків кризи та відновлення показників діяльності закладів. Однак, варто наголосити, що навіть у 2013 році кількість відвідувачів туристично-рекреаційних закладів області не досягла показників докризового (2008 р.) рівня. Загалом за період 2008–2013 рр. кількість відвідувачів закладів туристично-рекреаційного комплексу області скоротилася на 20,4% (або 88,0 тис. осіб абсолютного зменшення).

Слід зазначити, що показники діяльності малого підприємництва у цілому корелюються з коливаннями показників діяльності усіх закладів туристично-рекреаційної сфери області. Однак варто підкреслити випереджаючі темпи збільшення кількості обслужених осіб – протягом 2004 – 2013 років загальне зростання становило 91,3% (92,9 тис. осіб), що свідчить про активну діяльність у напрямку залучення відвідувачів та розширення пропозиції туристично-рекреаційних послуг саме малим бізнесом.

Вважаємо за потрібне акцентувати увагу на тому, що кількість відвідувачів закладів розміщення малого підприємництва у період 2008–2013 рр. збільшилася на 26,3% на противагу скороченню цього показника для усіх закладів розміщення області. Вищезазначене додатково підтверджує гнучкість діяльності та управління малими підприємницькими формами, їх широкі можливості до адаптації у кризових умовах, більш поміркованій цінovій політиці та кращому рівні задоволення потреб споживачів відповідних послуг.

Питома вага відвідувачів, що обслуговувалися закладами малого бізнесу Закарпатської області демонструє постійну тенденцію до збільшення – від 41,4% (2004 році) до 56,68% (2013 р.) усіх відвідувачів туристично-рекреаційного комплексу області.

Туристично-рекреаційна сфера, на відміну від багатьох інших видів економічної діяльності, є надзвичайно чутливою до коливань кліматичних і погодних показників та екологічної ситуації в регіоні, саме тому аналіз таких тенденцій вимагає тривалого періоду, який нівелює вплив тимчасових факторів на основні результативні показники. Оскільки досліджувана сфера має чітко виражений сезонний характер, для вироблення пропозицій та напрямків подальшого розвитку індустрії доцільно оцінити характер таких сезонних коливань та визначити пікові періоди, що забезпечують максимальну кількість відвідувачів та періоди з мінімальною кількістю відвідувачів.

Сезонність показує [7, с. 302] стійку закономірність внутрішньорічної динаміки певного явища, що відображається у внутрішньорічних підвищеннях (зменшеннях) рівнів визначених показників протягом декількох років. Варто наголосити, що не усі відмінності у місячних або кварталних рівнях є сезонними коливаннями, а тільки такі, що регулярно з року в рік повторюються. Саме тому для оцінки сезонних коливань необхідним є дослідження досить тривалого періоду часу.

Оскільки аналізовані ряди динаміки відвідувачів туристично-рекреаційних закладів області містять певну тенденцію, яка протягом досліджуваних років залишалася відносно стабільною, то індекс сезонності доцільно розраховувати за формулою:

$$IS = \frac{x_i}{\bar{x}} * x100, \quad (1)$$

де x_i – кількість відвідувачів i -го місяця, \bar{x} – середньомісячний потік відвідувачів.

Зведений індекс сезонності за визначений період часу розраховується за формулою:

$$IS_n = \frac{\sum x_{ni}}{n}, \quad (2)$$

де x_{ni} – значення показника i місяця n року, n – період дослідження.

Для дослідження довгострокових тенденцій діяльності закладів туристично-рекреаційної сфери вважаємо доцільним проаналізувати зведені індекси сезонності у таких часових проміжках:

- IS_5 – 5 років (2004–2008 рр.);
- IS_7 – 7 років (2004–2010 рр.);
- IS_{10} – 10 років (2004–2013 рр.).

Узагальнена інформація по періодичним зведеним індексам сезонності (у т.ч. для закладів малого підприємництва) наведена у таблиці 1.

Результати дослідження, узагальнені у таблиці 1, засвідчують про такі довгострокові тенденції у розвитку закладів туристично-рекреаційної сфери Закарпатської області, як формування двох стійких

пікових періодів діяльності закладів сфери – тривалого та чітко вираженого літнього та менш вираженого зимового пікового періоду. При цьому спостерігається стійка тенденція підвищення концентрації відвідувачів у окремі місяці літнього пікового періоду (липень – до 192,57%, серпень – до 184,8% середньомісячних показників відповідних періодів) та продовження літнього пікового періоду на вересень, що підтверджується достатньо високими зведеними індексами сезонності цього місяця і відповідно створює передумови до певного зменшення сезонних внутрішньорічних коливань.

Показники зведених індексів сезонності закладів малого підприємництва сфери підтверджують тезу про збільшення концентрації відвідувачів протягом окремих місяців літнього пікового періоду (липень – 243,9%, серпень – до 231,4% середньомісячних показників відповідних розрахункових періодів). Варто наголосити на тому, що зимовий піковий період є менш вираженим, але більш тривалим (січень – лютий). Крім того, варто акцентувати увагу на різких коливаннях у показниках зведених індексів сезонності між літнім піковим періодом та міжсезоннями, що негативно впливає на забезпечення стабільної цілорічної діяльності закладів і, відповідно, формування їх фінансово-економічних показників, рівномірності платежів до бюджету та спеціальних фондів, зайнятості працівників.

Специфікою Закарпатської області є чітко виражена вертикальна просторова зональність, що обумовлює специфіку соціально-економічного розвитку відповідних природно-економічних зон (низи́нна, передгірська, гірська). Для розуміння загальних тенденцій розвитку малого підприємництва туристично-рекреаційної сфери у розрізі таких природно-економічних зон розраховано зведені індекси сезонності за досліджувані часові періоди (5, 7, 10 років), узагальнені результати якого представлені у таблиці 2.

Аналіз результатів дослідження (табл. 2) дозволяє зробити такі узагальнення у розрізі природно-економічних зон Закарпатської області.

У межах низинної природно-економічної зони сформовано виражений літній піковий період з стійкою тенденцією до посилення концентрації відвідувачів з одночасним збільшенням амплітуди коливань зведених індексів сезонності між піковим літнім періодом та міжсезонням, що демонструє тренд до підвищення внутрішньорічних коливань потоків відвідувачів.

Для передгірської природно-економічної зони характерним є надзвичайно різко виражений літній піковий період, що характеризується суттєвим переважанням зведених індексів сезонності порівняно з середніми по року показниками. Як результат, спостерігається дуже велика амплітуда коливань зведених індексів сезонності в межах пікових періодів та міжсезоннями. Спостерігається тенденція до посту-

Таблиця 1

Показники зведених індексів сезонності діяльності закладів туристично-рекреаційної сфери Закарпатської області за визначені періоди, %

	Усі заклади туристично-рекреаційної сфери			Заклади малого підприємництва		
	IS ₅	IS ₇	IS ₁₀	IS ₅	IS ₇	IS ₁₀
січень	95,60	100,41	95,21	82,01	94,37	89,09
лютий	81,34	82,49	77,40	95,47	93,05	83,59
березень	70,47	68,97	63,65	74,34	68,06	61,04
квітень	64,32	61,15	59,10	50,57	45,88	43,89
травень	82,13	83,56	83,40	63,25	61,41	60,75
червень	137,91	137,35	136,61	168,28	158,50	158,48
липень	180,85	191,68	192,57	231,28	246,76	243,90
серпень	161,42	168,62	184,80	198,10	209,58	231,40
вересень	95,73	90,51	92,66	78,01	71,15	73,92
жовтень	87,21	80,56	80,97	56,54	53,16	56,18
листопад	65,54	60,39	61,29	40,59	37,88	39,38
грудень	77,49	74,31	72,35	61,57	60,21	58,40

Джерело: розраховано автором на основі [6]

Таблиця 2

Зведені індекси сезонності діяльності малого підприємництва туристично-рекреаційної сфери у розрізі природно-економічних зон, %

	Низинні			Передгірські			Гірські		
	IS ₅	IS ₇	IS ₁₀	IS ₅	IS ₇	IS ₁₀	IS ₅	IS ₇	IS ₁₀
січень	62,06	59,17	54,53	30,74	41,80	47,13	181,89	228,26	218,01
лютий	86,25	75,43	62,12	24,12	37,48	40,11	187,11	191,66	184,90
березень	81,25	65,80	55,47	27,76	38,95	38,53	113,26	114,08	107,44
квітень	46,23	40,99	39,19	30,48	39,29	41,10	78,47	65,62	60,67
травень	80,85	73,66	67,81	36,02	41,53	46,09	61,71	62,24	67,87
червень	168,58	158,39	165,95	235,55	221,51	197,12	83,72	88,01	93,13
липень	213,62	263,46	266,08	332,06	299,24	280,14	141,05	120,16	119,97
серпень	187,04	219,85	256,92	320,73	294,54	282,31	74,66	71,32	82,00
вересень	92,39	82,01	77,46	60,04	58,34	78,45	72,57	66,16	71,81
жовтень	77,73	68,56	66,12	38,79	44,15	54,30	46,02	42,24	47,26
листопад	51,27	44,16	41,91	28,14	35,34	43,29	41,61	38,14	40,62
грудень	52,73	48,51	46,45	35,56	47,82	51,41	117,94	112,11	106,31

Джерело: розраховано автором на основі [6]

пового зменшення відносної інтенсивності потоків відвідувачів у літній період і, відповідно, поступового більш рівномірного їх розподілу протягом року.

Вищезазначені природно-економічні зони характеризуються великою кількістю закладів сезонного типу (переважно літнього), що вимагає подальшого розширення та покращення пропозиції туристично-рекреаційних послуг, використання диференційованих цін, спеціальних акцій, запровадження програм лояльності постійним клієнтам, розвиток поза сезонних форм відпочинку для продовження періоду ефектної діяльності закладів та вирівнювання їх господарської діяльності протягом календарного року.

У гірській природно-економічній зоні сформовано чітко виражений тривалий піковий зимовий період (грудень-березень) та менш виражений літній піковий період у липні, який має тенденцію до поступового розширення на червень та серпень. Загалом, для даної зони характерними є найменші коливання зведених індексів сезонності, що свідчить про можливість організації порівняно більш рівномірної цілорічної підприємницької активності. Перспективним є подальший розвиток зимових видів відпочинку та ініціатив сільського туризму.

Варто наголосити, що суттєвою проблемою оцінки економічного впливу туристично-рекреаційної галузі на регіональні економічні процеси є висока частка неорганізованих відвідувачів у регіоні, що ускладнює аналіз та співставлення інформації.

Надзвичайно перспективним для Закарпатської області вважається розвиток приватних підприємницьких ініціатив у сільській місцевості на базі окремих домогосподарств (так званий сільський туризм) усіх природно-економічних зон. Одним із цікавих та перспективних напрямів подальших підприємницьких ініціатив у регіоні є розвиток кінного туризму, який набув активного розвитку у окремих районах області (тури по рівнинній та гірській місцевості). Зокрема, при окремих туристично-рекреаційних закладах наявні кінні господарства, де працюють до-

свідчені інструктори (школи верхової їзди), які навчають бажуючих навичкам верхової їзди.

Висновки з проведеного дослідження. Проведений аналіз підтверджує сильно виражену сезонність діяльності закладів туристично-рекреаційної сфери в залежності від розміру закладів (у т.ч. малого підприємництва), територіального розміщення (природно-економічні зони), що визначає специфіку діяльності та особливості формування виробничої, маркетингової та фінансової політики і впливає на результативність діяльності таких закладів. Для нівелювання таких коливань обґрунтовано необхідність вироблення відповідних механізмів залучення відвідувачів у періоди міжсезоння як на рівні закладів розміщення, так і на рівні регіонів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні України [Електронний ресурс] // [Закон України: за станом на 22.03.2012: № 4618-17]. Верховна Рада України – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4618-17/print1392551568229922>.
2. Колективні засоби розміщування в Україні у 2011 році [Електронний ресурс] // Державна служба статистики України. Статистичний бюлетень. – 2012. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
3. Туристична діяльність в Україні у 2012 році [Електронний ресурс] // Державна служба статистики України. Статистичний бюлетень. – 2013. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
4. Туристична діяльність в Україні у 2013 році [Електронний ресурс] // Державна служба статистики України. Статистичний бюлетень. – 2014. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
5. Методика розрахунку обсягів туристичної діяльності [Електронний ресурс] // [Наказ Державної туристичної адміністрації України, Державного комітету статистики України : за станом на 12.11.2003 р: № 142/394. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1128-03>.
6. Дані оперативного моніторингу Головного управління з питань європейської інтеграції, зовнішньоекономічних зв'язків та туризму Закарпатської ОДА за 2004– 2013 роки [Текст].
7. Яковлев Г.А. Экономика и статистика туризма : [учебное пособие] / Яковлев Г.А. – 4-е изд., перер. и доп. – М. : Издательство РДЛ, 2007. – 480 с.